

Havlíčková, Margita; Pracná, Sylva; Štefanides, Jiří

Německojazyčná městská divadla na Moravě a ve Slezku (1733-1944)

Theatralia. 2010, vol. 13, iss. 1, pp. 47-71

ISSN 1803-845X (print); ISSN 2336-4548 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115625>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Margita Havlíčková, Sylva Pracná, Jiří Štefanides / Německojazyčná městská divadla na Moravě a ve Slezsku (1733–1944)

Když vyšla v roce 1852 práce brněnského historika Christiana d'Elverta *Geschichte des Theaters in Mähren und Oester. Schlesien* (1852), území Moravy a Slezska už bylo dlouhodobě zapojeno do rozsáhlé oblasti německojazyčného divadla. Většina zdejších městských divadel (kromě Moravské Ostravy, Krnova a Šumperka) byla v té době již ustavena. V regionu se pohybovaly desítky německy hrajících cestujících společností, zatímco česky hrající profesionální společnosti začaly pronikat na Moravu až v roce 1863, do Slezska dokonce až od roku 1884. Přestože však bylo toto rozsáhlé území předmětem trvalého zájmu zejména německých profesionálních divadelníků nejméně od konce třicetileté války, nevyšla od dob d'Elvertových žádná další ucelená odborná práce o dějinách divadla na Moravě a ve Slezsku – a koneckonců ani Christian d'Elvert nebyl teatrolog.

Multikulturní charakter divadelního života na Moravě a ve Slezsku

Problém je dnes o to komplikovanější, že po tragických událostech druhé světové války, které vyvrcholily neméně osudovým odsunem československých občanů německé národnosti, se téměř doslova ze dne na den nepřírozeným způsobem ukončily i dějiny německojazyčného divadla v českých zemích, jehož tradice se zde utvářela nejméně po tři století. Historie divadla na Moravě a ve Slezsku ztratila po roce 1945 svůj tradiční multikulturní charakter a od této doby můžeme hovořit pouze o divadle českém – s výjimkou polské scény Těšínského divadla v Českém Těšíně. Historické události však ovlivnily i poválečný teatrologický výzkum, pro který přestaly být dějiny německojazyčného divadla pocítovány jako součást „české“ divadelní kultury, jako sou-

Operabausch Bau und Kosten dem Thea
 trolifon Maslen für die
 yonuefland Trepasubert
 Bonnis Casaflo " 500 /-
 wider bezelt - - - - " 250 /-
 dem für die umbman
 Logbin, Odono und den
 ihre Anspang - - - - " 120 - -
 Auf die gismul nois, 50 - -
 Zusammen - - - - " 420 - -
 Operabausch Bau und Kosten dem Angelo
 Mingotti operistom ij l ibo d'iny

Záznam o finančních částkách vyplacených „vlašskému malíři“ (F. Zanoiovi) za vytvoření dekorací a výzdobu interiéru divadla.

Archiv města Brna, Fond A 1/3 – Sběrka rukopisů a úředních knih, zápisy o schůzích hospodářského direktoria z roku 1733, rkp. 230.

část dějin divadla v českých zemích. Náš soustavný teatrologický výzkum se poslední půlstoletí orientoval téměř výhradně na divadlo, které se hrálo česky, zatímco dějiny německojazyčného divadla na našem území až na výjimky pomíjel, bez ohledu na to, že se českojazyčné divadlo začalo vyvíjet v těsném sousedství, ve starších dobách i ve spolupráci s německojazyčným, nemluvě o tom, že obě národní divadelní kultury měly společnou část publika. Přitom městská, tedy stálá profesionální německy hrající divadla, rozhodujícím způsobem ovlivňovala divadelní kulturu na Moravě a ve Slezsku v 18. a 19. století, tj. v době, kdy byly položeny základy ke vzniku novodobé evropské divadelní instituce, a byla zde přítomna do závěru druhé světové války. Dnes například zjišťujeme, že se stala už tehdy základem současné divadelní sítě stálých, ovšem česky hrajících scén.

Stav našich vědomostí o německojazyčných městských divadlech na Moravě a ve Slezsku je dosud velmi nevyrovnaný. To se například projevilo, když

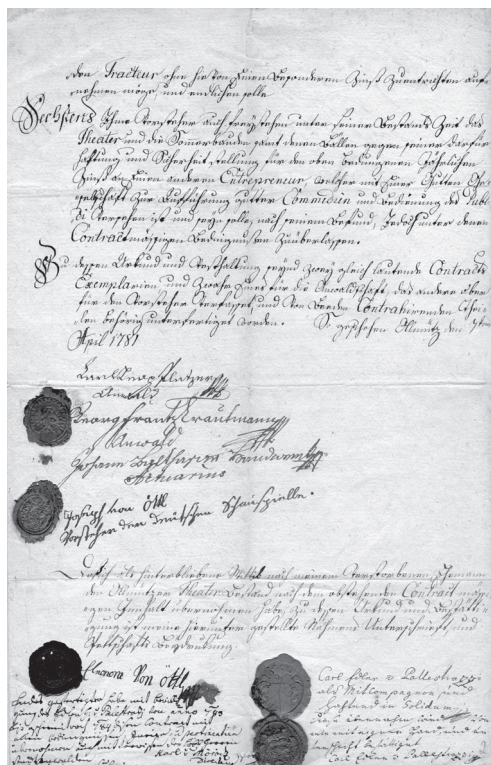
v roce 2006 tříčlenný tým teatrologů, autorů této studie, zahájil na Katedře divadelních, filmových a mediálních studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci základní výzkum dané problematiky¹ a musel přitom od počátku řešit nečekané problémy. Tak už samo označení „městské divadlo“ nemohli přijmout v tom smyslu, jak se často objevovalo v tisku, v ročenkách a almanaších, někdy i s propagačním podtextem, totiž v jednoduchém, ale celkem pochopitelném významu: městské divadlo jako divadlo, které hraje pro nás, v našem městě. Proto jako kritérium nakonec zvolili faktory ekonomické a majetkoprávní, tj. či bylo divadlo a kdo se o ně staral, kdo a s kým uzavíral smlouvu o pronájmu apod. I zde se však ukázalo, že vývoj a funkce ekonomických a majetkoprávních vztahů byly případ od případu velmi proměnlivé a specifické. Zpočátku proto nebylo zcela jasné ani to, které z měst si vydržovalo „městské“ divadlo a odkdy (nejasnosti provázely Bruntál, Krnov, Šumperk a další menší místa), případně co se s nimi stalo po roce 1918 a znovu v letech 1938–1945 (Jihlava, Znojmo, ale částečně i Brno a Olomouc).

Důležitým faktorem při vzniku městských divadel se ukázalo být národnostní rozložení obyvatelstva na území Moravy a Slezska v daném historickém období. Obě země se po řadu staletí utvářely jako otevřený multietnický, multikulturní prostor, ve kterém z hlediska národnostního složení obyvatelstva byli nejpočetnějším etnikem Češi, následovali Němci, dále Židé² a ve Slezsku Poláci. Na tomto rozsáhlém území však existovaly celé oblasti, tzv. jazykové ostrovy (Hřebečsko³, Jihlavsko, Znojmsko, západní část Slezska ad.), případně jednotlivá města se silnou německou menšinou (Brno, Olomouc, Ostrava ad.), některá dokonce většinou německá (Opava, Moravská Třebová, Svítavy), a to až do konce druhé světové války. V tomto smyslu se situace Moravy a Slezska liší od poměrů v Čechách: zatímco tam se německy hovořící obyvatelstvo vyskytovalo v Praze a pak už jen v pohraničí, na Moravě a ve Slezsku se obě národnostní skupiny střetávaly a prolínaly i ve vnitrozemí, ve velkých městech i na venkově. Přitom ještě na začátku 20. století byl výrazný rozdíl mezi Němci hustě osídleným průmyslovým Ostravskem a Rakouským Slezskem a mezi Moravou, zvláště jižní, orientovanou na zemědělství, s velkým počtem venkovského českého obyvatelstva. Na celém tomto území bez rozdí-

1 Projekt Grantové agentury České republiky Identifikace německojazyčných městských divadel na Moravě a ve Slezsku, reg. č. 408/06/1524.

2 Židovské obyvatelstvo prošlo svým vlastním vývojem. V roce 1454 vypověděl český král Ladislav Pohrobek Židy ze všech královských měst a tento zákaz trval po několik staletí. Toleranční patent Josefa II. dal Židům svobodu a právo na školy s podmínkou, že toto školství musí být německé. Odtud plyne skutečnost, že se židovské obyvatelstvo hlásilo od konce 18. století převážně k německé kultuře.

3 Hřebečsko (Schönhengstgau), dnes města Ústí nad Orlicí a Šumperk a část okresu Svítavy.

Podpisy na první dochované smlouvě o pronájmu olomouckého divadla. Joseph Oettl je vedl v letech 1780–1781, po jeho smrti vdova Oettlová koncesi pronajala Carlu von Pallestrazimu.

Státní okresní archiv v Olomouci, Zlomky registratur 1426–1786, inv. č. 810, karton 30.

od přelomu 17. a 18. století a s pronikajícím osvícenstvím se významně spolupodílel na erozi principů barokní divadelní kultury. Na začátku 18. století šlo zpravidla o pronájem divadelního sálu ředitelům, kteří se ve městě ohlásili a získali povolení – v zásadě šlo o stagionový provoz. Na sklonku 18. století se už městské rady snažily o zadání a pronájem divadla v hlavní části sezony jednomu řediteli, případně uzavíraly smlouvy i na delší dobu. Tato praxe pak převažovala po celé 19. století až do roku 1918. Volba ředitele probíhala způsobem, který v zásadě odpovídá dnešnímu výběrovému řízení z několika uchazečů. V případě Moravy a Slezska šlo zpravidla o královská města

lu vyrůstala však divadelní kultura ze společných evropských kořenů, a to od středověku až do baroka. Právě v baroku byly zásluhou profesionálních komediantů, cestujících po tradičních trasách po celém evropském kontinentu, položeny základy ke vzniku novodobé divadelní instituce. Ambulantní divadelní společnosti hrající německy, případně italsky a francouzsky, jež se od druhé poloviny 17. století stále častěji objevovaly v českých zemích, umožnily i na našem území vznik městských divadelních center, která zpravidla již nezanikla, ale naopak reflektovala proměny zasahující divadlo v nejširším kontextu uměleckém i duchovním.

Městská divadla na Moravě a ve Slezsku

Koncept veřejného divadelního prostoru spravovaného městem, pronajímaného společností a přístupného každému diváku, který si zaplatil vstupné, se u nás začal výrazně uplatňovat

s německým vedením, která tímto způsobem založila tradici městských divadel. Do konce 18. století byla postupně otevřena městská divadla v Brně, Opavě, Olomouci, Uherském Hradišti, Znojmě, Těšíně a v Jihlavě.

Prvním městským divadlem zřízeným na Moravě a ve Slezsku, ale zároveň i první městskou scénou v českých zemích vůbec bylo městské divadlo v Brně (Opernhaus, Opernhaus, Schauspielhaus, Theater in der Taffern). Postaveno bylo jako operní divadlo z rozhodnutí městské rady a za obecní peníze v roce 1733 na volném pozemku v objektu městské taverny (nynější Reduta) na dnešním Zelném trhu. Interiér vybavil divadelní inženýr a scénograf Federico Zanoia z Benátek, prvním nájemcem se stal italský operní impresárió Angelo Mingotti. Divadlo mělo dvě pořadí lóží a galerii, kapacitu lze odhadnout na 800 diváků. Budova sloužila až do ledna 1785, kdy vyhořela. Vzápětí bylo postaveno nové divadlo, které však znovu vyhořelo v lednu 1786. V pořadí třetí budova postavená ještě v témže roce pro přibližně 1000 diváků fungovala až do roku 1870. Brněnské divadlo ovlivněno blízkou Vídní reflektovalo už od šedesátých let 18. století osvícenské reformy, které zdejšímu publiku přinesly změnu repertoáru ve prospěch textem fixovaných dram. V roce 1786 za ředitele Johanna Baptisty Bergobzoooma byl v Brně učiněn pokus v dějinách divadla na našem území ojedinělý, aby ředitel jako placený státní úředník odpovídal v pozici uměleckého šéfa výhradně za uměleckou úroveň, zatímco ekonomický provoz měl spadat pod správu královského zemského úřadu.⁴ Divadlo dostalo také nový název Königlich-Städtisches Nationaltheater (1786–1834). Po napoleonských válkách až do šedesátých let 19. století fungovalo jako solidní městská scéna s repertoárem určeným pro nejširší publikum, o čemž svědčí snahy některých ředitelů zařadit hry v českém jazyce a oslovit tak i české diváky.

Druhým nejstarším na Moravě a ve Slezsku bylo městské divadlo v Opavě (Theater um den Stadtturm), které bylo zřízeno mezi léty 1745–1750. Byl to sál s malým jevištěm v prvním poschodí v tzv. Schmetterhausu (nynější městské radnici) na Horním náměstí. Město tento prostor pronajímalo divadelním podnikatelům do roku 1804,⁵ kdy byl položen základní kámen k nové samostatné divadelní budově.⁶ Ta byla slavnostně otevřena 1. října 1805. Jednalo se o stavbu realizovanou v klasicistní podobě podle projektu architekta Josefa Deweze, byla financována z městských prostředků a stála bez vnitřního vybavení 36 852

4 Podíl na tom měl císař Josef II., který nad ředitelem Bergobzoomem držel ochrannou ruku a brněnské divadlo navštěvoval.

5 Kromě let 1763–1772, kdy byl divadelní sál po požáru mimo provoz.

6 Budova současného Slezského divadla.

zlatých a 42 krejcarů. Divadlo bylo postaveno podle vídeňského vzoru s výzdobou divadelního malíře a dekoratéra italského původu Lorenza Sacchettiho. Od otevření samostatné divadelní budovy bylo divadlo pronajímáno na tři roky, ale hned s prvním ředitelem Karlem Flebbem (1805/1806) byla smlouva pro nespokojenost vypovězena. Po této zkušenosti městská správa ustavila v roce 1806 výbor, který pronajímal divadlo, uzavíral smlouvy a prováděl nad ním dohled.

První městské divadlo v Olomouci (1770, Königlich städtisches Nationaltheater in Olmütz) bylo dřevěné a bylo vestavěno do prvního patra měšťanského domu nad masnými krámy na Dolním náměstí s hledištěm pro asi 350 diváků. Nacházelo se hned vedle domu U černého orla, v němž jeho majitel Anton Müller pronajímal společně prostor zařízený pro divadlo od roku 1744 (Nather 2007: 81–82). Divadlo nad masnými krámy provozovalo město zpočátku formou příležitostného pronájmu i více společně v sezoně. První dochovaná smlouva o zadání sezony pochází z roku 1780 a byla uzavřena s ředitelem Josephem Oettlem.⁷ Už v tomto prvním městském divadle (1770–1830) mělo olomoucké publikum v oblibě vedle činohry také operu, většinou ovšem převažoval zábavný repertoár. Interiér divadla chátral, v letech 1809–1810 bylo zcela uzavřeno a soubor se přestěhoval do jízdárny stavovské akademie. Kvůli zápachu prostupujícím z masných krámů se v létě hrávalo také v dřevěné boudě postavené venku na náměstí před divadlem.

Do konce 18. století byla otevřena městská divadla ještě v Uherském Hradišti, Znojmě, Těšíně a v Jihlavě. Provoz všech těchto divadel se významně podílel na vytvoření tradiční podoby divadelní instituce jako stálé kamenné scény s pravidelným repertoárem a se systémem abonmá, která uspokojuje nejen individuální kulturní vyžití městského diváka, ale která zároveň reprezentuje městskou kulturu v jejím celku, tj. její intelektuální úroveň, ekonomické zázemí a sounáležitost s národní a světovou kulturou. V průběhu 19. století se města vynasnažila opatřit pro divadelní podnikání důstojnější podmínky, které by byly v souladu se zvyšujícími se nároky provozními a uměleckými, buď investicemi do nového vybavení stávajících prostor, či jejich důkladnými rekonstrukcemi (Jihlava), nebo dokonce vybudováním nových divadel (Brno, Olomouc, Opava, Těšín, Znojmo). Staré divadelní budovy, které původně většinou vznikly adaptací nějakých k tomu vhodných prostor (například v odsvěcených kostelích – Jihlava, Krnov, Znojmo), dosluhovaly a nevyhovovaly ani novým požadavkům inscenační praxe, ani hlediskům reprezentačním.

V Brně padlo staré divadlo na Zelném trhu za oběť požáru, který vypukl 23. června 1870. Radnice potom zvolila ke stavbě nového domu jiné místo, protože

7 Archiv města Olomouce, Zlomky registratur 1426-1786, inv. č. 810. SOKA Olomouc.

List k otevření divadla – Opava
Zemský archiv v Opavě, pobočka Státní okresní archiv
Opava, fond Sbirka dokumentárního materiálu
(sign. XXIV/16).

však neměla dost peněz, rozhodla se jen pro divadlo prozatímní – das Interimstheater (Ratwitovo, dnešní Žerotínovo náměstí). Divadlo podle projektu začínajícího vídeňského architekta Ferdinanda Fellnera ml. bylo otevřeno 1. ledna 1871 a vešlo se do něj 1400 diváků. Stavební náklady na dřevěnou, ale výstavnou jednopatrovou budovu činily 60 000 zlatých, interiér hlediště tvořil parter a tři pořadí s lóžemi. Divadlo bylo v provozu jedenáct let (1871–1882), do okamžiku, kdy si město konečně postavilo nový reprezentativní dům (Theater auf den Schanzen, Divadlo Na hradbách, dnešní Mahenovo divadlo). Jeho stavba trvala jen půl druhého roku – na jaře 1881 oslovila městská rada vídeňský ateliér Fellner-Helmer a 14. listopadu 1882 se konalo

zahajovací představení. (Zatloukal 1997: 100–104) Budova postavená v historizujícím slohu (více viz Sedlák 1998) ve východní části právě vznikající okružní třídy přišla město na 500 000 zlatých. Kapacita hlediště byla udávána zpočátku 1100, v dalších letech již různě, od 1150 až do 1500 diváků.⁸ Převratnou novinkou se stala kompletní elektrifikace budovy včetně klimatizace. Díky tomu je divadlo považováno za první divadelní dům v Evropě, který byl od počátku ve všech svých částech plně elektrifikován (více viz Ort 2007). Historie brněnských domů je do značné míry výjimečná také tím, jak radnice vždy znovu a znovu financovala anebo jinak podporovala jejich stavbu, když z nějakého důvodu původní divadlo již nebylo provozuschopné. Počí-

⁸ Jedná se o informace z německých divadelních ročenek.

naje rokem 1733, kdy byl postaven nejstarší barokní operní dům, vzniklo tak v Brně pět nových budov (1733, 1785, 1786, 1871, 1882).

Naproti tomu městské divadlo ve Znojmě prošlo obvyklejším vývojem od adaptace původně nedivadelního prostoru k postavení reprezentativního divadelního domu. V roce 1782 se městská rada rozhodla adaptovat pro potřeby divadla odsvěcenou kapli sv. Bernarda ve zrušeném klášteře klarisek v Panenské ulici (dnes Václavské náměstí), kterou za tím účelem odkoupila z náboženského fondu za 500 zlatých. Celkové náklady činily 926 zlatých 26 krejcarů, nemalou částkou přispěla i osvícensky smýšlející šlechta (Vrbka 1927: 314). Královské městské divadlo (Königlich städtisches Theater) bylo otevřeno 12. prosince 1784. Mělo dosti mělké kukátkové jeviště opatřené nezbytnou mašinerií a malé hlediště, které bylo dále upravováno, takže jeho kapacita nakonec dosahovala skoro 700 osob. V divadle se hrálo víc jak sto let, na konci roku 1891 však muselo být kvůli zchátralému stavu uzavřeno a v roce 1893 zbořeno. Radnice se už rok předtím rozhodla pro stavbu nového reprezentativního domu, ale kvůli nedostatku financí se začalo stavět až v polovině roku 1899 v místě ležícím mimo historický střed města, na Salisově náměstí (dnes náměstí Republiky). Zahajovací představení se konalo 29. září 1900. Divadlo, které přišlo na 271 807 korun, projektoval vídeňský architekt Alexandr Graf. V roce otevření činila kapacita hlediště 600 diváků, jeviště bylo zařízeno kvalitní soudobou technikou a celé divadlo mělo důmyslnou klimatizaci a vytápění (Šturc 2000: 14).

Také v Jihlavě vzniklo městské divadlo v roce 1793 adaptací odsvěceného kostelíka sv. Alžběty ve Špitální ulici (Spitalgasse 526, dnes Komenského 29, naproti budovy Horáckého divadla), který koupila radnice za částku 772 zlatých (Wurzinger 1915: 113–169). V roce 1825 bylo zchátralé divadlo uzavřeno a divadelní produkce se přestěhovaly do sálu hostince U tří knížat. I v tomto případě se jednalo o provizorium, které však trvalo 25 let. Situaci komplikoval fakt, že sál byl v rukou soukromého majitele, s nímž ředitelé uzavírali smlouvy o pronájmu. Na konci roku 1849 se iniciativy chopil jihlavský podnikatel a radní Johann Okonsky, v jehož majetku byl odsvěcený kapucínský kostel ve Špitální ulici (dnešní Komenského 22). Okonsky se rozhodl věnovat kostel obci a přebudovat jej na nové městské divadlo. Potřebné finance získal vydáním série akcií, z nichž část vlastnilo město, a bylo tedy od počátku akcionářem. Po smrti Okonskyho v roce 1856 město koupilo budovu za 14 000 zlatých a stalo se jejím jediným majitelem. V novém divadle, jehož sál měl dvě pořadí lóží s galerií a kapacitu přibližně 1000 diváků, se poprvé hrálo 16. listopadu 1850 (Wurzinger 1915: 113–169). Už v roce 1852 však obec zjistila, že divadelní provoz nadměrně zatěžuje městskou pokladnu, a proto mohl ředitel Joseph

Kotzky hrát během letní lázeňské sezony ve Františkových Lázních. V dalších letech docházelo běžně ke spojení s jinými divadly, nejčastěji s městským divadlem ve Znojmě, k čemuž poprvé došlo v roce 1861 za ředitele Johanna Edlera von Radlera. Po roce 1900, kdy v Jihlavě vzrostl počet českého obyvatelstva, se začali němečtí profesionálové dělit o jeviště s českými ochotníky.

První městskou scénu v Těšíně, tzv. Redutu, nechalo zastupitelstvo postavit už v roce 1788 za radnicí. V roce 1816 po její částečné rekonstrukci město převzalo asi na několik sezon provoz do vlastní režie, ale pak se vrátilo k pachtovnímu systému. Reduta sloužila divadlu do velkého požáru Těšína v roce 1836. K její obnově se v Těšíně rozhodli až v letech 1844–1847. Podle projektu Josefa Kornhäusela bylo postaveno poměrně velké divadlo i s orchestřištěm, do hlediště s lóžemi a galerií se vešlo asi 600 diváků (Vogelsang 1984: 356–363). Bylo v provozu až do otevření Německého divadla (Deutsches Theater) v roce 1910. Zájem diváků však patrně v průběhu let ochaboval, v druhé polovině 19. století se v některých sezonách nehrálo vůbec.

Tentýž architekt Josef Kornhäusel byl povolán, aby postavil novou budovu v Olomouci. Byla otevřena 3. října 1830 a významně posílila zvolna ochabující postavení města na Moravě. Zpočátku, kdy přízemí bylo určeno k stání, se do divadla vešlo až 1000 diváků. V reprezentativním interiéru pozdně klasicistního slohu se konala i představení pro rakouského císaře, jeho dvůr a hosty při pobytech v olomoucké pevnosti v letech 1848–1849, 1851 a 1853. V roce 1888 byla do divadla zavedena elektřina. V této budově se pak hrálo německy až do roku 1920, kdy ji převzalo stálé české divadlo, a pak v letech 1941–1944, po obnově německého souboru za okupace. Dnes je sídlem Moravského divadla.

Specifickým vývojem prošlo městské divadlo v Uherském Hradišti, jež jako německá městská scéna nemělo dlouhého trvání. Město mělo k dispozici kvalitní divadelní sál s kukátkovým jevištěm a technickým zařízením, který jako součást koleje vybuodovali zdejší jezuité v letech 1724–1729 (dnešní Reduta, Masarykovo náměstí). Po zrušení řádu v roce 1773 se kolej i s divadelním sálem stala městským majetkem a už v témže roce obec pronajala sál divadelní společnosti Johanna Georga Obingera (Pies 1973: 268). Tato praxe přetrvala do 19. století, přibližně do roku 1890, kdy nastoupila na radnici česká strana, která neměla zájem o německy hrající společnosti, a divadlo zaniklo. Zdá se však, že už německému magistrátu chyběla vůle dostatečně podporovat scénu, na níž by se opakovaně každoročně hrálo. Stabilizaci a delší existenci německého divadla neumožňoval ani tradičně český charakter města. Všechny tyto skutečnosti jsou dnes již jen těžce ověřitelné, neboť chybí pramenný materiál.

Vývoj v dalších místech do roku 1918

Před první světovou válkou přibyla ještě dvě městská divadla. V roce 1854 bylo otevřeno divadlo v Krnově (Städtisches Theater) v prostoru bývalého kostela svatého Michala (později svatého Václava). Jednalo se pravděpodobně o nejmenší divadelní městskou scénu v Rakousku-Uhersku, která byla určena přibližně pro 100 diváků. V průběhu osmdesátých let 19. století, kdy tento malý a zastaralý prostor nevyhovoval zejména hudebním žánrům (opere-tě), přestěhovalo se divadlo do prostornějšího sálu v hotelu Tiroler. Přestože se jednalo o soukromého vlastníka, město s hostinským uzavíralo nájemní smlouvy na představení pro celou divadelní sezonu, a je proto nutno z tohoto pohledu považovat divadlo za městské. Tento fakt se opírá také o skutečnost, že se město později stalo i vlastníkem divadelní koncese.

Do nedalekého Bruntálu zajíždělo od dvacátých let 19. století městské divadlo z Opavy a vystupovalo v sále zdejšího zámku, stejně tak později i kočující společnosti. V osmdesátých a devadesátých letech 19. století býval Bruntál jednou ze stací městského divadla v Krnově, dokonce pod označením Spojená divadla (Vereinigte Theater). V Bruntále vystupovalo v hostincích, v sále místního pěveckého spolku nebo katolického spolku. Město Bruntál tato představení ani neorganizovalo, ani na ně finančně nepřispívalo.

Historicky předposledním německojazyčným městským divadlem zřízeným na území Moravy a Slezska bylo divadlo v Moravské Ostravě (Städtisches Theater in Mährisch Ostrau). Bylo otevřeno v nové budově 28. září 1907 s pouze německy hrajícím souborem – město s českou většinou mělo tehdy německé zastupitelstvo. Jeho předchůdcem byla stagionová spolková scéna udržovaná v Německém domě (Deutsches Haus), která existovala od roku 1895. Městské divadlo bylo postaveno podle projektu Alexandra Grafa pro 842 diváků a hrálo se zde německy do roku 1919 a pak v letech 1939–1944. Od počátku pěstovalo činohru a operetu, v některých letech i operu (1910–1914, 1918–1919). Po téměř celé první období do roku 1919, kdy ztratilo statut městského divadla, byl jeho ředitelem herec a zdatný režisér, ctitel naturalismu Wilhelm Popp. Město někdy vypisovalo výběrové řízení na místo ředitele, který divadlo vedl ve své režii, jindy samo provoz divadla financovalo a ředitel byl pak jeho zaměstnancem. Přestože ostravská scéna trpěla konkurencí městského divadla v nedaleké Opavě, jež mělo úctyhodnou tradici, získala si záhy značné umělecké renomé. Dnes je jeho budova jednou ze scén Národního divadla moravskoslezského.

Také v menších místech narůstala v průběhu 19. století umělecká a ekonomická životaschopnost cestujících společností. Soukromí divadelní podnikatelé využívali ke svým produkcím sály v hostincích a hotelích, letní zahrady,

Stadt-Theater in Jägerndorf. — Sonntag den 6. Jänner 1878.
 Unter der Direction des Ludw. Karl.
 ZUM ZWEITENMALE.

Maximilian I., KAISER von MEXICO.

Neuestes historisches Zeitbild in 5 Abtheilungen und einem Tableaux von Hugo Müller.

P E R S O N E N :				
1. Abtheilung: Die Verschwörer.	2. Abtheilung: Republik und Kaiserreich.	3. Abtheilung: Ein Diadem und seine Dornen.	4. Abtheilung: Der Kampf um eine Krone.	5. Abtheilung in 2 Bildern: Ein Märtyrer seines Rechts.
Don Miguel Lopez, Kaiser. Mexikanischer General. — Hr. Brand.	Maximilian I., Kaiser v. Mexiko. — Karl. Charlotte, seine Gemalin. — Frä. Leopold.	Kaiser Maximilian I. — Karl. Kaiserin Charlotte — Frä. Leopold.	Kaiser Maximilian I. — Karl. General Miramon — Hr. Grasser.	Kaiser Maximilian I. — Karl. Kaiserin Charlotte — Frä. Leopold.
Cervasa Rogias, republik. Anführer General. — Hr. Schwarz.	Miramon, Kaiserl. Generall. Marschal. General. — Hr. Grasser.	General Miramon — Hr. Grasser. Marschal. Handke — Hr. Frank.	Cervasa Rogias — Hr. Schwarz. Lopez — — — — Hr. Brand.	General Miramon — Hr. Grasser. Cervasa Rogias — Hr. Schwarz.
Karlinal Labatida, Erz. Bischof von Mexiko. — Hr. Ross.	Karlinal Labatida — Hr. Brand. Marschal. Handke — Hr. Frank.	Marschal. Handke — Hr. Frank. Karlinal Labatida — Hr. Brand.	Lopez — — — — Hr. Brand. Just — — — — Hr. Janda.	Republik — Hr. Brand. Miramon, Kaiserl. Generall. — Hr. Grasser.
Joselo delik Porras, Lopez's Richter. — Frä. Bauer.	Donna Isabel-Perez — Frä. Vilkom. Donna Julia Porras — Frä. Bauer.	Just — — — — Hr. Janda. Spielt im Kaiserl. Palaste in Jänner 1867.	Just — — — — Hr. Janda. Spielt im Kloster la Cruz am Tage der Einnahme von Queretaro.	Mexik. Kaiserl. Generall. — Hr. Vilkom. Cervasa Rogias — Hr. Schwarz.
Just Lopez's Stimmer — Hr. Janda. Spielt im Palaste Lopez in Mexiko am 12. Juni 1864.	Donna Marcelita — Frä. Thamma. Donna Margrita — Frä. Marbacher. Just — — — — Hr. Janda. Spielt im Kaiserl. Regierungsappalate in Mexiko, eine Woche nach dem Stürze des Kaisers.			Spielt im Gefängnisse im Kloster la Cruz in Queretaro am 9. Juni 1867 mit der Miranare.

Schluss-Tableaux: KAISER MAXIMILIAN'S HELDENTOD.

Cedule – Maximilian I., Kaiser von Mexico.
 Městské muzeum Krnov, fond Tiskoviny (sign. Ar 42).

městské střelnice. Od druhé poloviny 19. století začaly přibývat spolkové a národní (německé) domy, stavěné už zpravidla s divadelním sálem, a také zařízení tělovýchovných spolků, tzv. Turnhalle. Toto spojení soukromých a spolkových iniciativ bylo velmi efektivní a plně dostačovalo i ve větších městech s početným německým publikem, například v Bruntále, Moravské Třebové, Novém Jičíně, Svitavách, Šternberku nebo Šumperku. V těchto městech se zastupitelstva ani nesnažila o zřízení městského divadla. Na soukromých nebo spolkových jevištích byla provozována téměř výhradně pouze činohra a opera – opera zpravidla absentovala. Pravděpodobně proto, že výpravná operní představení se sbory přece jen vyžadovala větší a lépe vybavená jeviště, jež zůstala vyhrazena divadlům městským.

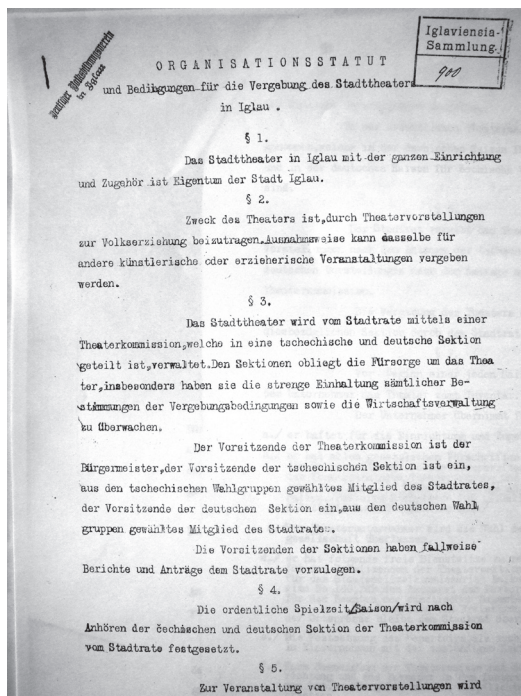
Do začátku první světové války se tak na Moravě a ve Slezsku vyvinula velmi živá, pestrá, strukturovaná měšťanská německojazyčná divadelní kultura, zahrnující samozřejmě i narůstající aktivity ochotnické. Z hlediska teritoriálního existovaly rozdíly. Zatímco v jižní části Moravy se německy hrané divadlo udržovalo spíše v několika větších městech (Brno, Znojmo, Jihlava), na střední a severní Moravě a ve Slezsku se šířilo plošně po rozlehlých a propojujících se německojazyčných ostrovech, jako bylo Hřebečsko (Schönhengstgau, s městy Moravská Třebová a Svitavy), Šumpersko včetně Rýmařova, Slezsko

(Bruntál, Frýdek) a Ostravsko. Vedle Olomouce se hrálo německy i v menších sídlech (Prostějov). Zajímavé by jistě bylo prozkoumat i území, kde se hrálo výhradně německy, a území se smíšeným obyvatelstvem, kde dlouhodobě docházelo k soutěžení německojazyčného divadla s českojazyčným, profesionálním i ochotnickým. V tomto posledním případě se jednalo především o velká města, Brno, Moravskou Ostravu a Olomouc, od devadesátých let 19. století i o Těšín. Můžeme říci, že do roku 1918 existovalo německojazyčné divadlo na Moravě a ve Slezsku jako zcela samozřejmý sebevědomý kulturní projev německy hovořících českých Rakušanů, navíc s pevnými a tradičními vazbami na divadelní centra v německých zemích a ve Vídni.

Aktivity německy hraného divadla vrcholily na přelomu 19. a 20. století. Dominantní zábavná funkce divadla, kterou nejzřetelněji vyjadřovala obliba operety (podobně tomu bylo i v českém prostředí), umožňovala prosperitu značnému počtu cestujících společností, jež objížděly místa mimo velká stála městská divadla. V Moravské Třebové bylo 8. října 1845 otevřeno soukromé „městské“ divadlo na tehdejší Velkém náměstí, které bylo velmi oblíbeno.⁹ V letech 1891–1892 prošlo rekonstrukcí a v roce 1899 dostalo elektrické osvětlení. Od roku 1880 zde byla pravidelně provozována také opereta. Do hlediště se vešlo více než 500 diváků. Na podzim 1913 dům i s divadlem zakoupilo město, než však stačilo divadlo provozovat, vypukla první světová válka a v roce 1916 byl objekt kvůli nebezpečí zřícení uzavřen. Divadelní aktivity, profesionální i ochotnické, se utěšeně rozvíjely také ve Svitavách. V roce 1904 zde byla postavena tzv. Jahnturnhalle, jejíž tělocvična byla o rok později upravena i pro divadlo. V operetních představeních účinkoval svitavský orchestr (Fikejz, Velešík 2006: 159). Divadlo se tehdy hrálo ve Svitavách ještě ve dvou dalších sálech. Na konci 19. století existovalo v Šumperku několik divadelních sálů, v nichž společnosti pravidelně vystupovaly. Stoupající obliba divadla (a rozvinutý hudební život, s významnými kulturními vazbami na Vídeň) vedla nakonec šumperské spolky k vybudování Německého spolkového domu (Deutsches Vereinshaus) s velkým divadelním sálem a s technicky dobře vybaveným jevištěm (byl otevřen v prosinci 1902) (Hudcová 2008: 182). Za války byl sídlem Městských divadel Východní Sudety a dnes zde hraje Severomoravské divadlo Šumperk.

Čilý divadelní život se rozvíjel od poloviny 19. století také ve Šternberku. Rovněž zde byla postavena Turnhalle (na jaře 1888) se sálem, kde byl i prostor pro orchestr při operetních i občasných operních představeních. Hostovaly zde

9 Aus Mähr. Triebau. *Moravia* 8, 1845, č. 142, s. 567; Aus Mähr. Triebau. *Moravia* 9, 1846, č. 24, s. 96. Tento pramen ale uvádí jako datum otevření divadla také 8. 11. 1845.

Organizační statut městského divadla v Jihlavě
z 18. února 1928 upravující podmínky vnitřního provozu.
Muzeum Vysočiny Jihlava, signatura:
Iglaviensia Sammlung 900.

ikem nových mocných dramaturgických podnětů, publikum se zřetelně orientovalo na nové médium, film. Biografie, ale i cirkusy, kabarety a další nové zábavní podniky představovaly často nepřekonatelnou konkurenci. Vypuknutí první světové války velmi citelně zasáhlo celé divadelní podnikání, především kočovné divadelnictví, ale zpočátku ochromilo i činnost městských divadel.

V letech 1918–1939

Vznik Československa znamenal pro německojazyčné divadlo pohromu. Rázem bylo připraveno o onen pocit samozřejmosti, ze dne na den se ocitlo v „cizím“ státě, stalo se menšinovým, zpřetrhaly se jeho vazby na divadelní kulturu v Německu a v Rakousku. Městská divadla přešla většinou do čes-

i velké soubory městských divadel z Těšína a z Jihlavy. Zvláštností byla pravidelná spolupráce zde hostujících společností s městským divadlem z nedaleké Olomouce. V roce 1905 byl sál v Turnhalle renovován a pojal údajně až 900 diváků. Také v Novém Jičíně si rozrůstající divadelní život vynutil vybudování divadelního prostoru: zdejší spolky si postavily společný Německý spolkový dům (Deutsches Vereinshaus, dnes Beskydské divadlo), jehož součástí byl i prvotřídně vybavený divadelní sál s jevištěm.¹⁰ Byl otevřen už 24. října 1886 a hlediště mělo kapacitu téměř 750 míst.

V posledních letech před první světovou válkou zájem o divadlo začal zvolna ochabovat. Divadlo strádalo úbyt-

¹⁰ Dekorační fundus byl například objednáán u prestižní vídeňské firmy Kautzky und Brioschi.

kých rukou. Po dobu první republiky si udržela německy hrající soubor pouze divadla ve Slezsku v Opavě a v Krnově a spojená divadla v Jihlavě a ve Znojmě. V některých městech se bolestně transformovala na spolková (v Brně a v Ostravě), jinde stálý německý soubor zanikl úplně (v Olomouci).

Když se Němci po prvním šoku a leckde i po aktivním odporu smířili s novou státoprávní realitou, jejich umění, a tedy i divadlo, dostalo novou funkci, kterou do té doby dobře znali spíše Češi, totiž národně obrannou, a to i v menších místech s trvalou většinou německy hovořícího obyvatelstva. V Ostravě ztratil německý soubor statut městského divadla na konci sezony 1918/1919. Stal se spolkovým divadlem a byl nucen vrátit se na jeviště Německého domu. Přežil poválečnou diváckou a finanční krizi a po příchodu nového ředitele, herce a režiséra Rudolfa Zeisela (1929–1938) se etabloval jako vynikající činoherní soubor pěstující i soudobou českou dramaturgii včetně her Karla Čapka *Bílá nemoc* (1937) a *Matka* (1938). V jeho souboru našla útočiště řada známých herců, kteří museli prchnout po roce 1933 z Německa před Hitlerem. Do Zeiselova odchodu vynuceného henleinovci na jaře 1938 zdejší Německé divadlo (Deutsches Theater) spolupracovalo s českými divadelníky z Národního divadla moravskoslezského.

Německé divadlo v Opavě bylo jediným stálým profesionálním divadlem ve městě, ale i přesto se dostalo do obtížnějšího postavení a až do roku 1938 se potýkalo s ekonomickými problémy. Navzdory této situaci si však zachovalo všechny tři umělecké soubory (činohru, operu a operetu). Specifická situace byla v Krnově, kde pro sezonu 1924/1925 byla pro městské divadlo v sále hotelu Tiroler dojednána smlouva mezi městem Krnovem a opavským ředitelem divadla Engelbertem Warbekem. Jednalo se konkrétně o 80 představení, která byla v průběhu sezony pravidelně uváděna. Po úspěšné divadelní sezoně se tato praxe ujala a stala se velmi výhodnou variantou pro obě strany.¹¹ Byla využívána i později v nově postavené budově divadla a kina v roce 1928, realizované podle návrhu architekta Lea Kammela s hledištěm pro cca 800 diváků.

V Olomouci německý soubor opustil městské divadlo po sezoně 1919/1920. Po dvou krátkých jarních sezonách 1921 a 1922 se pokus o udržení spolkového divadla v Olomouci ukázal jako neúspěšný. Od té doby zde pouze hosto-

11 Přestože tato situace může budít dojem pouhé stagiony, je nutno zdůraznit, že vlastníkem divadelní koncese bylo město Krnov. Provozní záležitosti, včetně dekorací, spravoval divadelní výbor (spolek) a všechny uváděné tituly byly prezentovány jako představení Městského divadla v Krnově, včetně propagačních materiálů.

valy soubory nejčastěji z Brna, Opavy a Ostravy, případně zde německy hráli ochotníci. Tato praxe trvala až do konce sezony 1940/1941.

V Brně byla budova německého městského divadla Na hradbách dána k dispozici českému souboru s výjimkou dvou dnů v týdnu (pondělí a úterý), které byly vyhrazeny německé opěře. Činoherní soubor dostal od 1. července 1919 do užívání sál v Redutě na Zelném trhu, kde byla zřízena komorní činoherní scéna Kleines (později Deutsches) Schauspielhaus. Pro operetu byl určen velký Slavnostní sál v Německém domě (Deutsches Haus). Rozdělením divadelního provozu do tří budov se německé divadlo ocitlo ve stavu trvalého provizoria, což se promítlo i do nového názvu instituce Spojená německá divadla (Vereinigte deutsche Theater). K nejdůležitější změně však došlo na konci sezony 1918/1919, kdy město přestalo být provozovatelem německého divadla a od nadcházející sezony 1919/1920 se jím stal nově ustanovený Německý divadelní spolek (Deutsches Theaterverein; více viz Cejpek 1977). Divadlo se tak stalo spolkovým zařízením a jako městské přestalo existovat až do obsazení Československa okupační německou armádou v březnu 1939. I v těchto ztížených podmínkách, kdy byla jeho činnost rozdělena do tří domů, se však snažilo udržet uměleckou úroveň, a dokonce se profilovalo jako čtyřsouborové těleso (činohra, opera, opereta, balet). Od sezony 1920/1921 vyjíždělo brněnské divadlo na zájezdy, nejčastěji do Olomouce, kde posléze hrálo každý týden pravidelně až do roku 1941.

Se vznikem Československa došlo také v Jihlavě k pronikavým změnám. České obyvatelstvo poprvé početně převážilo nad německým a radnice se dostala do českých rukou. Jelikož však v té době nevznikl český profesionální soubor, zůstalo městské divadlo k dispozici německým profesionálům a ti se o ně dále dělili s českými ochotníky. Německé divadlo se přesto dostalo ve dvacátých letech do hluboké krize a záchranu hledalo jako už dříve ve spojení se Znojmem. Obě divadla vytvořila jednotnou instituci, která se jmenovala Iglau und Znaim, Vereinigte Stadttheater a trvala v letech 1923–1928. Protože však toto spojení krizi německého městského divadla v Jihlavě nevyřešilo, chopila se řešení v únoru 1928 radnice a vytvořila nový organizační statut městské scény, který byl schválen městskou radou 18. února 1928 a platil minimálně do konce sezony 1931/1932. Díky jeho promyšlené struktuře se opravdu podařilo dostat městské divadlo z nejhoršího, takže třicátá léta proběhla v relativním klidu, přestože v řadě sezon dál pokračovala praxe spojení s jiným divadlem (Znojmo, Plzeň, Český Krumlov a další).

Pro německé jazykové ostrovy začali divadelní podnikatelé vytvářet společnosti nového typu. Byla to svého druhu „divadla sdružených měst“ (známá i z českého prostředí), která už v názvu zpravidla měla nějaké regionál-

i další, Ferdinand Bill, Alois Lackner, Eduard Schubert, Franz Karl Ihme ad., pilně objížděli všechny větší i menší štace zejména na střední a severní Moravě a ve Slezsku: Bruntál, Frýdek, Jeseník, Moravskou Třebovou, Rýmařov, Svitavy, Šternberk, Šumperk, Uničov aj.

V oblastech s německou většinou obyvatel vystupovala také německá divadla z Brna, Opavy a Ostravy, ale poměrně často i zahraniční soubory: například Residenztheater z Drážďan, Riedlovo Bauerntheater, tyrolská Exl-Bühne, Wiener Operettenensemble, Wiener Sängerknaben, Wiener Revue-Bühne ad.

Přes všechny problémy se aktivita profesionálních společností i ochotnických souborů ve dvacátých letech 20. století zvyšovala a tomu odpovídalo i vylepšování divadelních sálů v menších městech. Ve Svitavách upravil po první světové válce podnikatel Franz X. Fried velký sál v Dělnickém domě tak, aby se zde vedle filmových mohla pořádat také divadelní představení. Svitavy tak získaly stagionové divadlo s 900 místy, kde se mohla hrát i opereta a opera. Pod názvem Elysium bylo nové kino a divadlo otevřeno už v roce 1920 (Fikejz, Velešík 2006: 150). V Moravské Třebové zřídil Křesťanský lidový spolek (Christliche Volksverein) spolkový dům s velkým sálem a jevištěm, který byl později upraven i pro filmové projekce. Zde se odbývaly i několikaměsíční stagiony cestujících společností. Ani v jednom z těchto měst však nedošlo k ustavení městského divadla se stálým souborem.

Ve třicátých letech se znovu a častěji objevovaly stesky na malou návštěvnost. Jednou z příčin byla jistě hospodářská krize, ale po nástupu Adolfa Hitlera k moci v roce 1933 to byl i narůstající politický neklid: oživovaly se naděje československých Němců na návrat dřívějších poměrů.

Období okupace Československa (1939–1945)

Už po Mnichově, v říjnu 1938, se některá divadelně významná místa ocitla v říši: Moravská Třebová, Nový Jičín, Svitavy, Šternberk, Šumperk, městská divadla v Krnově, Opavě a ve Znojmě. Po 15. březnu 1939 se pak započalo úsilí Němců o obnovu stálých německých divadel, jež se měla stát významnými činiteli v posilování německé kultury a při prezentaci nacistické ideologie na našem území. Postupně převzali nebo alespoň částečně obsadili německým souborem městská divadla v Brně, v Ostravě (v obou případech od roku 1939) a v Olomouci (od roku 1941).

Díky existujícímu souboru v ostravském Německém domě (už na konci roku 1938 se jeho novým ředitelem stal Kurt Labatt, který pak byl intendantem německého divadla v Ostravě po celou válku), byli zdejší Němci vel-

mi brzy připraveni na převzetí městského divadla. První protektorátní sezona 1939/1940 byla po „dohodě“ okupační správy a Národního divadla moravskoslezského rozdělena. Němci začali hrát v městském divadle 15. prosince 1939, to ještě pod názvem Německé divadlo (Deutsches Theater). Češi museli urychleně pracovat na přestavbě Národního domu na stálé divadlo, protože Němci trvale zabrali budovu městského divadla o rok později, od 1. ledna 1941, a pod názvem Městské divadlo (Stadttheater) zde hráli do konce sezony 1943/1944.

Ostravský soubor hned od počátku sanoval další města bez stálého německého divadla, na začátku okupace mj. i Olomouc. Zde bylo třeba vybudovat nový soubor. Teprve v sezoně 1941/1942 byla ustavena činohra (její program doplňovala pohostinská představení opery z Brna a operety z Ostravy), v další sezoně opereta a v poslední válečné sezoně 1943/1944 také opera. Intendantem byl jmenován Kurt Ehrle, který poznal moravské divadelní poměry jako soukromý podnikatel v době mezi válkami. Němci ponechali Českému divadlu „velkoryse“ možnost dva dny v týdnu hrát v hlavní budově na náměstí, přesto Češi museli pro vlastní provoz přestavět na divadlo orlovnu v Hodolanech. Pro obnovení německého souboru v Olomouci byla patrně rozhodující potřeba pokrýt zájezdy střední Moravu – v poslední sezoně 1943/1944 to pro olomoucké divadlo představovalo 120 zájezdových představení.

Zvláště složitě se situace utvářela v Brně. Špatně hospodařící Německý divadelní spolek přivedl v polovině třicátých let Spojená německá divadla do těžké finanční krize. Když Německý divadelní spolek v březnu 1938 zanikl, došlo mezi členy uměleckého souboru k roztržce (více viz Jurda 1976). Z podnětu brněnských henleinovců se 14. dubna 1938 oddělila část herců a založila konkurenční soubor Deutsches Theater, který označila jako lidovou scénu sudetských Němců – „begründete als Völkische Bühne der Sudetendeutschen“ (Deutsches Bühnen-Jahrbuch 1939: 285). V Brně tak od jara 1938 existovaly dvě skupiny, prohenleinovská a demokratická, a posléze každá z nich obdržela i vlastní koncesi. Politická situace ovšem nakonec vedla k tomu, že v lednu 1939 byla zrušena koncese demokratickému spolku. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava se divadelní poměry v Brně radikálně vyřešily ve prospěch německých okupačních sil. Původní Spojená německá divadla zanikla a německé divadlo včetně budovy se opět dostalo pod správu města. Divadlo Na hradbách bylo přejmenováno na Stadttheater a předáno německému souboru, který v něm hrál až do konce sezony 1943/1944.

Také v Jihlavě mělo divadlo promyšleně sloužit jako nástroj propagandy fašistické ideologie. To byl hlavní důvod, proč na podzim 1940 zahájila německá radnice přestavbu budovy a divadlo zmodernizovala, aby bylo pro takový úkol vzhledově dostatečně reprezentativní. Dramaturgie potom napl-

ňovala představy okupačních úřadů a nasazovala hry, které patřily k ideologicky nejodpudivějším, jako například antisemitskou agitku *Rotschild vítězí u Waterloo*. Divadlo se ovšem velmi rychle dostalo do krize, počet představení byl omezován nebo byl nasazován náhradní program v podobě varietních a kabaretních představení, případně koncertů vojenských písní. S ještě horšími problémy zápasilo divadlo ve Znojmě, proto došlo v roce 1940 opět ke spojení obou institucí a pod hlavičkou Stadttheater Iglau-Znaim tak fungovaly až do uzavření divadel 1. září 1944.

Už v září 1939 Němci zřídili Městská divadla Východní Sudety se sídlem v Šumperku (Städtetheater Ostsudetenland, Sitz Mährisch Schönberg) pro oblast Hřebečska, Šumperska a přilehlého Slezska. V tomto případě postupovali vcelku racionálně: pro organický divadelní region, který se zformoval v předchozích desetiletích na základě aktivit cestujících společností, vybudovali jeden profesionální soubor, který stačil na naplnění jeho divadelních potřeb. Díky německé důslednosti a novému způsobu řízení divadel byla zdejší města, poprvé v historii, povinna finančně přispívat na společný soubor. Zájezdové městské divadlo v Šumperku působilo až do konce sezony 1943/1944 a bylo historicky nejmladším městským divadlem hrajícím německy, které bylo ustaveno na Moravě a ve Slezsku.

Naproti tomu jinde Němci rozhodovali o divadle z hlediska ideologických potřeb, bez respektování reality. Až perverzní ukázkou toho bylo zřízení stagiony v Prostějově (1940–1944), kde tehdy žila početně zanedbatelná menšina německých obyvatel, a to dokonce na scéně českého Národního domu. Prodělečná divadelní stagiona v Prostějově měla ovšem propojovat německé jazykové ostrovy mezi střední a jižní Moravou, měla také pomoci udržovat nový německý soubor v Olomouci, který Němci obnovili, po určitém váhání, až od sezony 1941/1942 a který v Prostějově pravidelně hostoval. Okupačními úřady organizovaný a financovaný divadelní život s ideologickým dohledem a podrobený cenzuře etabloval na našem území první model divadla jako součásti totalitního společenského systému. V těchto letech se rozhodovalo o definitivním poválečném řešení „německé otázky“.

Ke dni 1. září 1944 uzavřely okupační úřady, s ohledem na blížící se frontu, všechna divadla. Po osvobození Československa už německy hrající divadla nebyla obnovena v žádné podobě.

Výsledky výzkumu

Výzkum byl proveden v 18 městech Moravy a Slezska, z nichž v deseti autoři konstatují existenci německojazyčného městského divadla, a to v těchto obdobích:

Brno: 1733–1919, 1939–1944
 Jihlava: 1793–1825, 1850–1944
 Krnov: 1854–1944
 Moravská Ostrava: 1907–1919, 1939–1944
 Olomouc: 1770–1920, 1941–1944
 Opava: (1745) 1750–1944
 Šumperk: 1939–1944
 Těšín: 1788–1836, 1847–1918
 Uherské Hradiště: 1773–1890 (?)
 Znojmo: 1784–1891, 1900–1944

V případě Opavy se stále nedaří v pramenech ověřit úplné počátky prvního městského divadla v období let 1745–1750. Přesto se opavské divadlo vyznačuje nejdelším nepřerušným obdobím své existence až do roku 1944. V Olomouci pronajímalo město sál k divadelním představením už v letech 1721–1742, a to v přízemí purkrabského domu. Byl to však prostor pro divadlo nezařazený a sloužil i jiným účelům, nepokládáme jej tedy za první městské divadlo. Podobně tomu je v případě představení v prvním patře tehdejší olomoucké radnice, která jsou doložena přinejmenším v roce 1717. V Jihlavě, Těšíně a Znojmě bylo trvání městského divadla přerušeno v dobách, kdy město přišlo o vlastní budovu, a než se podařilo zařídit divadlo nové, hrálo se zde systémem obvyklým pro hostování divadelních společností v sálech soukromých podnikatelů, na němž se město nijak nepodílelo. Přerušení v případě Brna, Moravské Ostravy a Olomouce souvisí se změněnými poměry po vzniku Československa. V Těšíně od devadesátých let městské divadlo zvolna přecházelo na stagionový provoz.

V dalších osmi městech se zřízení městského divadla nepotvrdilo, ačkoliv v pramenech tak jsou někdy označována: jsou to Bruntál, Frýdek, Moravská Třebová, Nový Jičín, Prostějov, Rýmařov, Svitavy a Šternberk. Zde se profesionální divadelní život odbýval v obvyklé spolupráci hostujících soukromých divadelních ředitelů (souborů) s majiteli hostinců či se spolky – majiteli vhodných místností – a město do tohoto systému nevstupovalo. V některých případech byly ovšem profesionální divadelní aktivity natolik intenzivní a dlouhodobé, že nabývaly charakteru soukromého nebo spolkového stálého divadla: bylo tomu tak přinejmenším v Moravské Třebové, Novém Jičíně, Svitavách, v Šumperku v období před rokem 1939 a ve Šternberku.

Výzkum realizovaný v rámci projektu Identifikace německojazyčných městských divadel na Moravě a ve Slezsku je prvním větším krokem, který byl v tomto směru učiněn. Poprvé byly v takovém počtu vymezeny lokality a rozsah aktivit německého divadla, včetně specifikace a určení funkce a význa-

mu německojazyčných divadel pro konkrétní městská společenství, případně pro přilehlé oblasti. Řešitele projektu zajímaly také projevy a odlišnosti daného jevu, a to i s ohledem na historické danosti a kulturní a společenské vazby. V rámci svých časových možností¹³ se pokusili o charakterizaci vzájemných kontextů různých podob a funkcí německojazyčného divadla s ohledem na rozsáhlé časové období i teritoriální rozsah (včetně kontextu s českojazyčným divadlem – to však jen v omezené míře). Zjistili, že na Moravě a ve Slezsku lze nalézt území s různým zastoupením jazykových variet divadla: někde se hrálo pouze česky, jinde pouze německy a v některých místech, zejména v těch divadelně nejvyspělejších, si německojazyčné a českojazyčné divadlo konkurovalo; ve Slezsku, především na Těšínsku, k tomu pak ještě přistupovalo divadlo hrané polsky. Další výzkum by měl pokračovat s tímto vědomím. Řešitelé byli překvapeni až nečekaným rozsahem pramenů, které se k dějinám německojazyčného divadla na našem území dochovaly. Velmi užitečným zdrojem informací jsou německé almanachy a ročenky vycházející od druhé poloviny 18. století, ale snad nejcennějším pramenem se ukázal být německý tisk, který ve většině míst umožňuje poměrně soustavně sledovat divadelní život, zaznamenaný často ve velmi podrobných recenzích a zpravodajství.

Výsledky výzkumu potvrdily, že německy hrané divadlo na Moravě a ve Slezsku nebylo okrajovým jevem, ale významnou a nezpochybnitelnou součástí života celého území, která vykazuje nepřetržitou tradici několika staletí s širokým kulturním vlivem. Nejvýznamnějším zjištěním však je, že bez poznání dějin německojazyčného divadla na našem území nelze pomýšlet na uchopení a pojmenování české divadelní kultury jako celku. Česky a německy hrané divadlo se po dlouhou dobu utvářelo vedle sebe a z tohoto spolužití dokázalo čerpat pozitivní impulzy, stejně jako vůli k hledání vlastní samostatné cesty ať už jedním, či druhým směrem. Poznání nezakresleného vývoje dějin české divadelní kultury je ovšem velkým úkolem do budoucnosti, a to nikoliv pro tým tří badatelů, ale pro celou českou teatrologii.

Studie je součástí řešení projektu Grantové agentury České republiky *Identifikace německojazyčných městských divadel na Moravě a ve Slezsku*, reg. č. 408/06/1524.

Bibliografie:

BLUMENZWEIG, Albrecht. 1899–1900. Die Schaubühne im alten Olmütz (1479–1830). *Mährisches Tagblatt*. Vycházelo na pokračování 18. 12. 1899 – 26. 2. 1900.

13 Jednalo se o tříletý projekt 2006–2008 s prodloužením o půl roku.

- BONDI, Gustav. 1924. *Geschichte des Brünnner deutschen Theaters 1600–1925*. Brünn: Verlag des Deutschen Theatervereines, 1924.
- CEJPEK, Václav. 1977. *1. Brněnské německé divadlo v letech 1918–32. Materiály k historii německého divadla v Brně. 2. Soupis článků s divadelní tematikou v listu Tagesbote*. Diplomová práce. Strojopis. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta, 1977.
- Deutsches Bühnen-Jahrbuch*. Berlin, 1939.
- DORNEROVI, Gottlieb a Friedrich. 1969. *Mährisch Trübau, die Perle des Schönhengstgaues*. Göppingen: Schönhengster Heimatbunde E. V., 1969.
- DVOŘÁKOVÁ, Dagmar. 1998. *Městské německé divadlo v Jihlavě*. Seminární práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav divadelní a filmové vědy, 1998.
- ELVERT, Christian d'. 1852. *Geschichte des Theaters in Mähren und Oestr. Schlesien*. Brünn, 1852.
- ELVERT, Christian d'. 1873. *Geschichte der Musik in Mähren und Oesterr.-Schlesien mit Rücksicht auf die allgemeine, böhmische und österreichische Musik-Geschichte*. Brünn: Carl Winkler, 1873.
- FASSEL, Horst, ULRICH, Paul Stanley, SCHINDLER, Otto G. 2007. *Deutsches Theater im Ausland vom 17. zum 20. Jahrhundert. Interkulturelle Beziehungen in Geschichte und Gegenwart*. Berlin: LIT-Verlag, 2007.
- FIKEJZ, Radoslav, VELEŠÍK, Vladimír. 2006. *Kronika města Svitav*. Svitavy: Město Svitavy – Městské muzeum a galerie ve Svitavách, 2006.
- GÖTH, Ignaz. 1940. 90 Jahre Iglauer Stadttheater. *Mährischer Grenzbote*, roč. 93, č. 132 (14. 11. 1940), s. 4–5.
- HADER, Widmar (ed.). 2000. *Lexikon zur deutschen Musikkultur. Böhmen – Mähren – Sudetenschlesien*. Sv. 1, 2. München: Langen Müller, 2000.
- HAVLÍČKOVÁ, Margita. 2009. *Profesionální divadlo v královském městě Brně 1668–1733*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2009.
- HILMERA, Jiří. 1999. *Česká divadelní architektura*. Praha: Divadelní ústav, 1999.
- HÜBNER, Anton, Netoliczka M. (ed.). 1869. *Denkwürdigkeiten der kgl. Stadt Znaim / nach den hinterlassenen Manuskripten*. Znaim, 1869.
- HUDCOVÁ, Eva. 2008. *Der Bürger und sein Theater in einer mährischen Kleinstadt. Aus der Kulturgeschichte von Mährisch-Schönberg*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.
- CHOBOT, Karel. 1999. Fenomén divadelní kultury. In ZEZULČÍK, Jaroslav. *Nový Jičín*. Ostrava: Repronis, 1999, s. 49.
- CHOBOT, Karel. 2006. Německý spolkový dům, dnešní Beskydské divadlo. *Novojičínský zpravodaj*, říjen 2006, s. 12–13.
- JAKUBCOVÁ, Alena a kol. 2007. *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*. Praha: Divadelní ústav – Academia, 2007.

- JURDA, Aleš. 1976. *Německé divadlo v Brně od nástupu Hitlera k moci do konce druhé světové války. Díl I. a II.* Diplomová práce. Strojopis. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta, 1976.
- LUDVOVÁ, Jitka a kol. 2006. *Hudební divadlo v českých zemích. Osobnosti 19. století.* Praha: Divadelní ústav – Academia, 2006.
- ORT, Jiří. 2007. *Budiž světlo žárové. – Es werde glühende Licht.* Brno: Národní divadlo, 2007.
- PIES, Eike. 1973. *Prinzipale. Zur Genealogie des deutschsprachigen Berufstheaters vom 17. bis 19. Jahrhundert.* Ratingen – Kastellaun – Düsseldorf: Aloys Henn Verlag KG, 1973.
- POLÁCH, Drahomír. 1994. *Dějiny šumberského divadla.* Šumperk: Město Šumperk, 1994.
- PREGLER, Hilde. 1965. *Die Geschichte des deutschsprachigen Theaters in Mährisch Ostrau von den Anfängen bis 1944.* Disertační práce. Strojopis. Wien: Universität Wien, Philosophische Fakultät, 1965.
- RAŠTICOVÁ, Blanka. 1989. Kočovní divadelní společnosti v Uherském Hradišti na přelomu 20. a 30. let 19. století. In *Slovácko* 31, Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum, 1989, s. 21–26.
- RILLE, Albert. 1885. *Aus dem Bühnenleben Deutsch–Oesterreichs. Die Geschichte des Brünnner Stadttheaters. (1734–1884).* Brünn, 1885.
- ROHÁČKOVÁ, Dagmar a kol. 2007. *Národní dům v Prostějově. 1907–2007.* Prostějov: Město Prostějov, 2007.
- SEDLÁK, Jan. 1998. *Mahenovo divadlo.* Brno: Národní divadlo, 1998.
- SEHNAL Jiří. 1974. Počátky opery na Moravě (Současný stav vědomostí). In *O divadle na Moravě.* Praha: 1974, s. 55–71.
- SEHNAL, Jiří, VYSLOUŽIL, Jiří. 2001. *Dějiny hudby na Moravě.* Vlastivěda moravská. Země a lid, nová řada, sv. 12. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2001.
- SRBA, Bořivoj, STÁRKOVÁ, Jana (ed.). 2004. *Ztracené kontexty – Verlorener Kontext.* Brno: Masarykova univerzita, 2004.
- STEHLÍKOVÁ, Drahoslava, ŠTURC, Libor, KREJČÍ, Jaroslav. 2000. *Zpráva o městském divadle ve Znojmě.* Znojmo: Městská knihovna, 2000.
- STEINER, Eduard. 1964. *Die Brünnner und ihr Stadttheater: Ein Stück deutscher Theatergeschichte.* Leimen/Heidelberg, 1964.
- STÝSKAL, Jiří (ed.). 1981. *Přehledné dějiny české literatury a divadla v Olomouci. I. Od počátku do roku 1918.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- ŠTEFANIDES, Jiří. 1997. Divadelní kultura jako projev i aktivní činitel utváření regionu. In *Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region.* Acta facultatis philosophicae Universitatis ostraviensis, 170/1997. Ostrava: Ostravská univerzita, 1997, s. 217–250.
- ŠTEFANIDES, Jiří a kol. 2008. *Kalendárium dějin divadla v Olomouci (od roku 1479).* Praha: Pražská scéna, 2008.

- ŠTURC, Libor. 2000. *Městské divadlo ve Znojmě. 1900–2000*. Znojmo: Městská knihovna, 2000.
- VESELÁ, Irena. 2001. *Gratulační opera La Concordia de' Pianeti a její provedení ve Znojmě roku 1723*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy, 2001.
- VOGELSANG, Bernd. 1984. *Theaterbau in Schlesien. Band 2. Funde und Befunde zur schlesischen Theatergeschichte zusammengestellt von Bärbel Rudin*. Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 1984.
- WELZL, Hans. 1900. Beiträge zur Geschichte des Brünner Theaters. *Deutsches Blatt – Der treue Eckart*, vycházelo na pokračování nepravidelně, roč. 17, Brünn, 1900.
- WESSELY, Katharina. 2007. *Das Brünner deutsche Theater 1918–1938*. Disertační práce. Wien: Universität Wien, Institut für Theaterwissenschaft, 2007.
- WURZINGER, Franz. 1915. Beiträge zur Geschichte des Iglauer Theaters. In *Deutscher Volkskalender für die Iglauer Sprachinsel*. Roč. 29. Herausgegeben und verlegt vom Deutschen Vereine für Iglau und Umgebung. Iglau, 1915, s. 113–169.
- ZATLOUKAL, Pavel. 1997. *Brněnská okružní třída*. Brno: Památkový ústav, 1997.
- ZBAVITEL, Miloš. 1995. *Kalendárium dějin divadla v Opavě*. Opava: Maticе slezská Opava, 1995.
- ZEMEK, Metoděj, ČOUPEK, Jiří. *Kniha o Redutě*. Velehrad: Ottobre 12, 2001.
- Doc. PhDr. Margita Havlíčková (1949) – přednáší na FF MU a JAMU v Brně, zaměřuje se na starší dějiny českojazyčného a německojazyčného divadla zejména na Moravě.
- Mgr. Sylva Pracná (1967) – vedoucí divadelního oddělení Slezského zemského muzea v Opavě, specializuje se na výzkum dějin divadla na severní Moravě a ve Slezsku.
- Doc. PhDr. Jiří Štefanides (1949) – přednáší na FF UP v Olomouci, ve výzkumu se orientuje na dějiny českojazyčného a německojazyčného divadla na Moravě a ve Slezsku.

Summary:

Margita Havlíčková, Sylva Pracná, Jiří Štefanides: German-speaking Municipal Theatres in Moravia and Silesia (1733–1944)

The authors of the study conducted research in the history of German-speaking theatre culture in 18 towns in Moravia and Silesia. In ten of them, they noted the existence of permanent German-speaking theatre with a status of the municipal theatre, thus at least partially funded and administered by municipal council, in different periods between the years 1733–1944. They are Brno (Brünn), Jihlava (Iglau), Krnov (Jägerndorf), Moravská Ostrava (Mährisch Ostrau), Olomouc (Olmütz), Opava (Troppau), Šumperk (Mährisch Schönberg), Uherské Hradiště (Ungarisch Hradisch), Těšín (Teschen, Cieszyn) and Znojmo (Znaim). In the case of the other eight towns, which are sometimes mentioned as theatre-owners in archival materials, it was not confirmed. They

are Bruntál (Freudenthal), Frýdek (Friedek), Moravská Třebová (Mährisch Trübau), Nový Jičín (Neutitschein), Prostějov (Prossnitz), Rýmařov (Römerstadt), Svitavy (Zwittau) and Šternberk (Sternberg). The authors emphasize the importance of German-speaking theatre for the development of theatre culture in Moravia and Silesia, without the knowledge of which it is not possible to conceive the history of theatre produced in Czech in a satisfying

way, for both language forms of theatre evolved together.

Margita Havlíčková
Profesionální divadlo
v královském městě Brně 1668-1733
Brno: JAMU, 2009.

Knihla nabízí přehled dějin barokního profesionálního divadla v Brně. Počátek je vymezen rokem 1668, kdy je poprvé písemně doložena produkce ambulantních komediantů v Brně, a končí v roce 1733, poté, co bylo postaveno a zprovozněno městské operní Divadlo V taverně. V co nejuplnějším výčtu jsou představeny divadelní společnosti, které v hlavním městě Moravy působily během druhé poloviny 17. století. Z následující historické etapy, zabírající přibližně první třetinu 18. století, jsou prezentovány některé vybrané osobnosti profesionálního divadla středoevropského regionu, které účinkovaly i v Brně. Pozornost je věnována také divadelnímu místopisu královského města Brna, především jsou však pojednány okolnosti vzniku operního Divadla V taverně, prvního městského operního divadla ve střední Evropě.

Zásadní podíl přitom měli dva italské umělci, operní impresárió Angelo Mingotti a scénograf Federico Zanoia. Závěrečná kapitola je věnována stavebnímu vývoji objektu městské taverny, dnešní Reduty na Zelném trhu, mezi lety 1600–1733. Všechna zjištění, která jsou v knize obsažena, se opírají o studium archivních pramenů. Na jejich základě jsou dějiny brněnského divadla pojednány jako fenomén s vlastní svébytnou strukturou a zároveň jsou zařazeny do širokého kontextu středoevropského barokního profesionálního divadla.

Publikaci možno zakoupit v budově JAMU ASTORKA, Novobranská 3, 662 15 Brno (nebo na dobírku na e-mailové adrese kovar@jamu.cz). Dále: PROSPERO, Celetná 17, Praha 1 a Hudebniny TALACKO, Rybná 29, Praha 1.